

PROBLEMATIKA POZNANIA V INTUITÍVNOM REALIZME N. O. LOSSKÉHO

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

ŠULAVÍKOVÁ, B.: Problems of Knowledge in the Intuitive Realism of N. O. Losskij. *Filozofia* 36, 1981, No. 6, p. 659—670

The paper is concerned with problems of knowledge in the intuitive realism of N. O. Losskij, but it also takes into consideration those starting points and opinions of his that influenced his followers in Slovakia in the period of the so called Slovak State and immediately afterwards.

Losskij lays stress on empirical and realistic attitudes in the theory of knowledge and he confronts his own standpoints with ideas of classical empiricism and subjective idealism. The author of the paper uses some aspects of this confrontation to explain Losskij's attitudes. She concentrates on Losskij's conception of experience showing how its extending by supersensory experience enables him to give reasons for a mystic experience as the highest form of knowledge. Experience has a passive character in intuitive realism and it appears exclusively as the experience of our intuition, not as the experience of practical transformation of the object. Losskij's conclusions overemphasize the subjective aspect of sensual cognition: at first he puts the subjective-idealistic content into the concept of perception, then he exposes its insufficiency and at last he seeks to overcome the effects of subjectivism by curtailing the role of sense-experience. The aim of this reduction is the identification of sense-experience with supersensory perception. The way of transgressing the frontiers of sense-experience not by means of reason, but by means of mystical intuition is, in intuitive realism, chosen as a means of surmounting the limitations of classical empiricism. Thus Losskij's theory assumed extremely irrationalistic character.

Intuitívny realizmus patrí medzi tie smery v buržoáznej filozofii 20. stor., ktoré reagujú na jednostrannosť antropologizmu a scientizmu budovaním ucelenej filozofickej koncepcie a zároveň sa snažia zaujať „realistické“ stanovisko „tretej cesty“ vo filozofii, a tak sa vyhnúť materializmu a idealizmu. Tieto ciele sa jeho hlavný predstaviteľ Nikolaj O. Losskij pokúša uskutočniť jednak vytvorením novej teórie poznania „zbavenej“ nedostatkov subjektivismu a agnosticizmu, jednak vybudovaním koncepcie sveta ako organického celku.

N. O. Losskij, profesor petrohradskej univerzity, emigroval r. 1922 do Prahy, kde žil do r. 1942. Nasledujúce tri roky žil v Bratislave a po odchode pôsobil v New Yorku a Paríži. Jeho filozofia nadväzuje na iracionalistický prúd vo filozofii a formuje sa bezprostredne pod vplyvom nemeckej filozofie života. Táto tendencia sa u neho spája s vplyvom ruskej náboženskej filozofie, s názormi slavjanofilov a V. Solovjeva. A tak na rozdiel od iných intuitivistických teórií je Losského intuitivistická filozofia nábožensky motivovaná.

Ruský intuitivizmus v podobe mystického realizmu N. O. Losského

mal vplyv na filozofické myslenie na Slovensku v období špecifických kultúrno-politických pomerov tzv. slovenského štátu. Jeho rozšírenie bolo podmienené Losského priamym účinkovaním na bratislavskej univerzite, kde sa stal po odchode českých predstaviteľov pozitivisticky orientovanej filozofie univerzitným profesorom. V prostredí, ktoré umožňovalo a zároveň si vyžadovalo na oficiálnej pôde univerzity filozofiu založenú na kresťanskom svetonázore¹, našiel Losského mystický systém pôdu pre svoju realizáciu a za tri roky svojho pôsobenia na Slovensku si získal prívržencov, ktorí ho propagovali i po jeho odchode.

Hoci intuitívny realizmus nadviazal na antiintelektualistický a voluntaristický prúd v buržoáznej filozofii a kľbí sa s mystickými ontologickými tradíciami ruskej filozofie, na rozdiel od iných typicky teistických systémov sústreďuje pozornosť na gnozeologické a metodologické otázky a formuluje problémy, ktoré umožňujú klásť do popredia otázku vedeckého skúmania sveta a hľadania adekvátneho prístupu k poznávanej skutočnosti. Losskij zdôrazňuje empirické a realistické stanoviská a zaujíma kritický postoj k subjektívno-idealistickým, najmä kriticko-realistickým riešeniam problematiky poznania, čo buržoázni historici filozofie vydávajú za vedecký prístup a vyhlasujú Losského za najvýznamnejšieho a najdôslednejšieho predstaviteľa ruskej filozofie. Prejavuje sa to v recenziách jeho prác v *Journal of Philosophical Studies*, v *Kantstudien* z r. 1927—33 a i. Napríklad Zeňkovskij v r. 1956 píše, že „Losskij je hlavou súčasnej ruskej filozofie“ (8, s. 176) a F. Pelikán v čase buržoáznej ČSR ho predstavuje ako „vodcu vedeckej ruskej filozofie“. (9, s. 28) Pre budenie dojmu vedeckosti a objektívnosti slúžia i časté Losského vyhlásenia, že jeho koncepcia stojí „nad rozporom monizmu a dualizmu“, že sa vzdáva „jednostranným prístupom materializmu, panpsychizmu, spiritualizmu, idealizmu“ a podobne. (3, s. 16)

Losského propagátori na Slovensku, ako boli P. Gula, M. Chladný-Hanoš a najmä J. Dieška, vystupňovali svoju aktivitu po jeho odchode a proti nastupujúcemu marxizmu bojovali zo stanoviska intuitívneho realizmu, nie však spôsobom jeho ďalšieho rozvíjania, ale argumentáciou, ktorá bola zväčša len variováním Losského téz. Mierili hlavne proti teórii odrazu, voči ktorej kládli koncepciu bezprostredného nazerania predmetu v origináli. Útoky na marxizmus boli vedené najčastejšie zo stránok Filozofického zborníka, ktorý bol až do r. 1948 úplne ovládaný Dieškom. Posledné vydanie tohto časopisu vyšlo už po februári 1948 za redakcie Michala Topoľského a malo už pokrokový charakter, urobilo bodku za intuitívnym realizmom v našej tlači, ukončilo pôsobenie tohto smeru u nás.

¹ Charakteristiku sociálnopolitických predpokladov, ktoré vysvetľujú možnosť pôsobenia teistických a mystických názorov na Slovensku v tomto období, podáva na základe analýzy kultúrno-historických a triednych pomerov akademik A. Sirácky v práci *Klérofašistická ideológia Tudáctva*, Bratislava 1955.

Rozširovanie intuitivisticko-realistických názorov na Slovensku však nezostalo bez kritickej odozvy. Boj proti nemu sa začal r. 1945 vydaním *Kritiky intuitívneho realizmu*, ktorej autorom bol Igor Hrušovský a pokračoval v časopise *Philosophica slovac*a, ktorý ako orgán Filozofického ústavu SAVU začal vychádzať r. 1947. Do polemiky s intuitívnymi realistami najviac zasahovali I. Hrušovský a S. Felber.² Hrušovský v nej pokračoval i v práci *Problémy noetiky* (1948) a Felber ju preniesol i do dennej tlače, kde sa sústredil predovšetkým na odhaľovanie vnútorných protirečení Losského systému a Dieškovho epigónstva. Hoci táto kritika nebola vždy vedená z jasných marxistických stanovísk, zohrala v boji proti intuitívnemu realizmu dôležitú úlohu. Odohrávala sa v období prepracúvania sa oboch autorov na marxistické pozície, v období ich ideového a filozofického prerodu a dozrievania. Napriek tomu, že sa v nej dajú nájsť ešte pozostatky kriticko-realistických resp. pozitivistických postojov, odhaľovala reakčnosť a nevedeckosť intuitívneho realizmu, idealizmus a epigónstvo jeho stúpencov na Slovensku.

Naším cieľom nie je hlbšie analyzovať teoretické, kultúrne a politické aspekty pôsobenia intuitívneho realizmu v slovenskom prostredí. Štúdia vznikla ako časť širšej práce, venovanej dejinám intuitívneho realizmu na Slovensku a kladieme si v nej za úlohu načrtnúť tie východiská a názory Losského teórie, ktorými na slovenské filozofické myslenie najviac pôsobil. (K ozrejmieniu týchto stanovísk nás vedie i potreba vrátiť sa k intuitívnemu realizmu v súvislosti s nutnosťou „zmapovania“ málo preskúmaných miest pre pripravovanú syntézu dejín slovenskej filozofie.) Losského gnozeologickým názorom sa venujeme preto, že sú východiskom pre pochopenie jeho ďalších úvah na pôde etiky, ontológie a estetiky a tiež preto, že sú oblasťou, ktorá priamo zasiahla do dejín nášho filozofického myslenia, kde sa svojou koncepciou „univerzalistického empirizmu“ snažila ovplyvniť vývin filozofického myslenia na Slovensku.

Teória poznania sa musí podľa Losského budovať bez akýchkoľvek predpokladov. Vysvetľovanie poznávacieho vzťahu sa preto musí „začať priamo z analýzy faktov; nemáme právo nijako poznanie definovať a nemôžeme ukázať jeho žiadne vlastnosti okrem tých, ktoré sú priamo viditeľné vo faktickom materiáli zážitkov“. (1, s. 63) Pod faktami v tomto prípade Losskij rozumie rozmanité formy poznávacích procesov. Z tejto „čistej“ bezpredpokladovej situácie sa z základným postulátom svojej gnozeológie dostáva takýmto postupom:

² Hrušovský, I.: *Kritika intuitívneho realizmu*. Trnava 1945; Losského teória pravdy. In: *Philosophica slovac*a 1946; Felber, S.: Na okraj novovydaného Filozofického zborníka. In: *Pravda*, Bratislava 27. 6. 1946; Dieškove exkurzie do dialektického materializmu. In: *Pravda* 13. 10. 1946; Hor sa na marxistov. In: *Pravda* 30. 1. 1946; Absolútne kritérium pravdy. In: *Národná sloboda*, Bratislava 2. 7. 1946; Reálny svet a jeho poznávanie. *Philosophica slovac*a 1946; N. O. Losskij. Absolútne kritérium pravdy. Tamtiež; Jozef Dieška, Kritický či intuitívny realizmus. Tamtiež.

Pre všetky formy poznania je spoločné to, že sú poznaním „o niečom“. Poznanie preto musí zahŕňať vzťah k tomu, čo sa poznáva a zároveň to, čo sa poznáva — objekt poznávania a dokladá to tým, že ak hovoríme: „je tu svetlo, je tu tma“, tieto tvrdenia sa týkajú svetla a tmy, ktoré v tomto procese prežívame. Losskij ďalej rieši otázku, či poznanie presahuje svoj objekt a dochádza k záveru, že poznanie je vždy čímsi zložitejším než jeho objekt, pretože samotné „svetlo“ a „tma“ neznamená ešte ich poznanie. Každé prežívanie ako materiál duševného života ešte nie je poznaním, ak nie je diferencované, porovnané a podobne. Preto podľa Losského poznanie je „prežívaním objektu porovnané s iným prežívaním“. (1, s. 71)

Okrem objektu poznania je v poznaní prítomný i druhý článok, podrobujúci objekt poznania porovnávaniu — sféra „ja“. Obsah poznania sa vzhľadom k tomu rozdeľuje na sféru „ja“ a „ne-ja“. Napríklad: „Keď si prezeráme gotický chrám, snažíme sa zapamätať si všetky jeho časti a skladáme ich dovedna, aby sme v myslení obsiahli celok; časti chrámu vytvárajú svet „ne-ja“, avšak prezeranie si, zapamätávanie, zostavovanie celku z častí sa vzťahuje k svetlu „ja“.“ (1, s. 79) Takýmto rozlíšením sa Losskij zdanlivo snaží prekročiť subjektívny idealizmus, ktorý celý obsah poznania priradzuje k svetlu „ja“, celý je jeho subjektívnym stavom. Toto prekročenie, ako uvidíme neskôr, nemá však nič spoločné s priblížením sa k odhaleniu reálneho procesu poznania, ale smeruje k dôkazu možnosti poznávania nereálnych skutočností.

Losskij pripisuje „ja“ schopnosť vnímať vonkajší svet v „origináli“ a túto schopnosť bezprostredného nazerania označuje termínom „intuícia“ alebo tiež „mystické vnímanie“. Oproti empirizmu, ktorý hovorí o bezprostrednom vnímaní len v prípade sebareflexie, Losskij stavia tézu: „Svet „ne-ja“ sa poznáva rovnako bezprostredne ako svet „ja“.“ (1, s. 82) Rozdiel je len v tom, že v prípade poznávania vnútorného sveta sa objekty tohto poznania a proces ich poznávania nachádzajú vo sfére „ja“ a pri poznávaní vonkajšieho objektu sa nachádzajú mimo ňu a porovnávanie sa uskutočňuje vo vnútri „ja“. Objekt poznania sa tak stáva imanentný procesu poznania, hoci je transcendentný poznávaciemu „ja“.

Je očividné, že úsilie o zdôvodnenie intuície ako jediného zdroja poznatkov nemožno považovať za „zvedčenie“ vysvetľovania poznávacieho procesu a nájdenie cesty k reálnej skutočnosti, ako to interpretuje Losskij. Prístup k transcendentálnym princípom si pripravuje už pri analýze vnútorných stavov vedomia, ktoré roztrieduje na tie, ktoré patria samotnému „ja“ a na tie, ktoré patria do sveta „ne-ja“. Do oblasti „ne-ja“ zaraďuje i všetky teoretické poznatky a idey vrátane boha a zdôrazňuje, že „naša teória poznania obsahuje presvedčenie, že svet „ne-ja“ (celý svet „ne-ja“ vrátane Boha, ak On je) sa poznáva rovnako bezprostredne ako svet „ja““. (1, s. 100) Preto adresuje prívržencom empirizmu výčitku, že konštruujú celý svet z chudobných elementov zmyslovej skú-

senosti a formuluje názor, že pojem skúsenosti je potrebné rozšíriť o ďalšie elementy. „Protirečenie medzi nadzmyslovým a nadskúsenostným je predsudkom: Nadzmyslové nie je nadskúsenostné.“ (1, s. 102) „Výhoda“ učenia o intuícii oproti pôvodnému empirizmu je teda v tom, že zbavuje empirizmus obmedzenia zostavovať celú rôznorodosť bytia z málo obsažných elementov zmyslovej skúsenosti. „Prežívame“ nielen pôsobenie sveta na zmyslové orgány človeka, ale prežívame svet „taký, aký je vo svojej vlastnej vnútornej podstate“. (1, s. 102) Znamená to, že v skúsenosti sú dané nielen zmyslové elementy a že vzťahy medzi vecami sú tiež v skúsenosti. Podľa Losského názoru je teda nemožné vystihnúť všetku bohatosť sveta len prostredníctvom zmyslov, ale „ak sa svet „ne-ja“ prežíva taký, aký je vo svojej vnútornej podstate, znamená to, že *skúsenosť v sebe zahŕňa i nadzmyslové elementy*“. (1, s. 102)

Rozšírenie skúsenosti o skúsenosť nadzmyslovú umožňuje „prežívať“ i tie objekty, ktoré sú nedostupné ľudským zmyslom. Dosahovať také poznanie — v Losského terminológii — bezprostredne nazerať je možné i tie oblasti sveta, ktoré sú nám prakticky nedostupné a toto poznanie má empirický charakter, pramení zo skúsenosti. Ako prostriedok prekonania obmedzení klasického empirizmu sa v intuitívnom realizme volí spôsob prekročenia hraníc zmyslovej skúsenosti nie cestou rozumu, ale naopak, pomocou mystického nazerania. Nemožno poprieť, že Losskij vystihol slabé stránky empirizmu, avšak jeho interpretácia skúsenosti, zameraná na identifikáciu skúsenosti s nadzmyslovým vnímaním, je jednoznačne nevedeckým prístupom. Tvrdenie, že „nadzmyslové nie je nadskúsenostné“, vedie k tomu, že „prekročenie empirizmu“ nemieri k dôkazu o objektívnej povahe poznávania, ale k zdôvodneniu mystického zážitku ako najvyššej forme poznania.

Losskij ešte ďalej prehľbuje svoj antiintelektualistický postoj, keď tvrdí, že v skúsenosti sú dané nielen objekty, ale aj vzťahy medzi nimi sú dané rovnako bezprostredne. „Priznať bezprostrednú danosť vonkajšieho sveta spolu so všetkými vzťahmi, ktoré v ňom sú, to znamená len stanoviť podmienku, bez ktorej poznanie vonkajšieho sveta by nebolo vôbec možné.“ (1, s. 103) A keďže v skúsenosti sú dané nielen elementy sveta, ale všetky vzťahy medzi nimi — vrátane väzby príčinnosti a substanciálnosti — skutočnosť je možné nazerať „v origináli“ bezvýhradne pravdivo. Rovnako logické súdy z Losského stanoviska majú vždy apodiktický charakter, pretože nie sú ničím iným len technickým spracovaním materiálu, ktorý intuícia získala. Nevedecké chápanie skúsenosti vedie Losského i k nevedeckému poňatiu miesta rozumu v procese poznávania, ktorého základnou funkciou sú analytické a syntetické operácie smerujúce k postupnému poznaniu hlbších súvislostí. Losskij obmedzuje jeho úlohu natoľko, že jeho teória má krajne iracionalistický charakter.

Interpretácia skúsenosti vystupuje v gnozeológii intuitívneho realizmu ako kľúčová. Kým v klasickom empirizme je východiskom pozná-

vacieho procesu zmyslová skúsenosť a z nej vychádza i racionálne poznanie, podľa Losského nemôže zaručiť adekvátne poznávanie, pretože „zmysly nás môžu klamať“. Keďže ani racionálny úsudok v tomto prípade nemôže priniesť nič nové, pretože „premisy sú zložené len zo psychických stavov subjektu“, ani rozum nezaručuje pravdivosť nášho poznávania. Zostávame tak v zajatí našej subjektívnosti, ktorá v konečnom dôsledku vedie k solipsizmu. Spolu s Bergsonom Losskij hovorí: „Fyziológické procesy v orgánoch zmyslov a centrách mozgu netvoria vnemy, ich úloha je druhoradá, slúžia len ako podnet podnecujúci naše ja usmerniť pozornosť na predmet vonkajšieho sveta, ktorý pôsobí na naše zmyslové orgány.“ (4, s. 40) Losskij sa tak nestavia proti faktu, že predmety vonkajšieho sveta pôsobia na zmyslové orgány človeka, ale pripisuje im len orientačný zmysel.

Nakoľko pomocou zmyslovej skúsenosti nepoznávame, podľa Losského, skutočný predmet vonkajšieho sveta, ale len stavy, ktoré vznikajú vo vnútri nášho tela a duševného života, otvára sa pred ním otázka: ako môže vedomie, ktoré je v zajatí vlastných obsahov, vystihovať predmet od neho nezávislý. Vysvetliť tento problém nemožno podľa neho tým, že budeme skúmať interakciu subjektu a objektu prostredníctvom vzťahu kauzálneho pôsobenia, pretože: „Keď poznanie vonkajšieho sveta pochádza z toho, že na subjekt sa pôsobí kauzálne, je zrejmé, že subjekt nemôže pozorovať nič iné, než svoje vlastné duševné stavy.“ (5, s. 19) Vzťah subjektu a objektu podľa neho nie je založený na priestorovej relácii, ani časovej relácii následnosti alebo súčasnosti. „Je to úplne špecifická relácia, neprevoditeľná na žiadnu inú, čiste *duchovná* svojou povahou.“ (5, s. 3) Losskij ju charakterizuje ako „súradenie“ subjektu a objektu a nazýva „noetickou koordináciou“. Ako čiste duchovný vzťah je vzťahom principiálne odlišným od pôsobenia predmetov na zmyslové orgány i mozog človeka.

Tento spôsob vysvetľovania poznávacieho vzťahu má svoje korene v chápaní duševných a fyzických procesov v intenciách psychofyzického paralelizmu. Človek je v intuitívnom realizme charakterizovaný dvoma paralelnými autonómnymi procesmi. Úloha mozgu a zmyslových orgánov v procese poznávania spočíva len v signalizácii pôsobenia vonkajších podnetov na ľudský organizmus. Ako signalizácia nemôžu mať kvalitu pravdivosti ani obsažný charakter. Vznik poznávania je podmienený existenciou intencionálnych aktov; nastáva vtedy, keď poznávací subjekt usmerní svoje intencionálne akty pozornosti, porovnávanie, rozlišovania a pod. na predmet poznávania. Tieto akty ako subjektívna stránka poznania sa zúčastňujú na procese poznávania, ale nedávajú mu nič zo svojho subjektívneho charakteru. Nemenia nič na predmete poznávania, a preto Losskij môže povedať, že predmety poznávame „v pôvodnине“, t. j. také, ako jestvujú nezávisle od nášho ja a nášho poznania. Nestanú sa psychickými stavmi subjektu, ale zostávajú časťou vonkajšieho sveta. Len v takto pochopenej relácii sa podľa Losského

stáva „objekt imanentný vedomiu subjektu, ale transcendentný subjektu vedomému“. (5, s. 12) Pri takomto chápaní intencionálnych aktov ide o stotožnenie intencionality s intuíciou a nie o vysvetlenie skutočnej zameranosti subjektu.

Losského závery a kritika empirizmu sú výrazom jeho absolutizácie subjektívnej stránky zmyslového poznávania. Pocit ako výsledok pôsobenia objektívneho sveta na zmyslové orgány nemôže neodrážať zvláštnosti jeho psycho-fyzického zloženia, podmienok jeho racionálneho spracovania a podobne. I keď to znamená, že svojím spôsobom je vždy subjektívny, zároveň je jeho obsahom objektívna skutočnosť, nezávislá od vedomia človeka. Preto, nehladiac na to, že pocit je svojou formou vždy subjektívny, môže zároveň pravdivo odrážať skutočný objektívny svet. Losskij najskôr vkladá subjektívno-idealistický obsah do pojmu vnímania a potom ukazuje na jeho neadekvátnosť. Najskôr prijíma subjektivistickú interpretáciu zmyslového poznania a potom sa snaží prekonať dôsledky subjektivismu oklieštením úlohy zmyslovej skúsenosti.

Každú teóriu, ktorá začína vysvetľovanie poznávacieho procesu od zmyslových pocitov, Losskij obviňuje zo subjektivismu a solipsizmu. Za subjektivistickú vyhlasuje i materialistickú teóriu odrazu, ktorú považuje za redukciu poznania na zmyslové vnímanie. Materialistická teória poznania má k takémuto chápaniu veľmi ďaleko. Hoci zmyslová skúsenosť je východiskom poznania, neexistuje izolovane od abstraktného myslenia. Stavia práve na jednote zmyslových a logických momentov v tomto procese. Keď Losskij útočí na materialistov a obviňuje ich z toho, že redukujú poznanie na zmyslové danosti, jeho kritika mína svoj cieľ. Odpoveď na otázku, nakoľko danosti našich zmyslových orgánov zodpovedajú skutočnosti, dáva spoločensko-historická prax. Losskij problém praktickej činnosti úplne vynecháva. Hoci hovorí, že niekedy je užitočné potvrdzovať vnemy istého druhu vnemami iného druhu alebo i experimentovať, „všetky tieto prostriedky majú cenu len natoľko, nakoľko sa aj ony zakladajú na zahrnutí predmetu v pôvodnине do okruhu vedomia a jeho samosvedectvách“. (4, s. 51) Zároveň neberie do úvahy ani spoločenský a historický charakter poznania. Skúsenosť má v intuitívnom realizme povahu pasívnu a vystupuje len ako skúsenosť nášho nazerania a nie ako skúsenosť praktického pretvárania objektu.

Losskij rozlišuje tri druhy intuície: *zmyslovú* — zameranú na vnímanie zmyslových kvalít, *intelektuálnu* intuíciu — vystihujúcu vzťahovú stránku predmetu a intuíciu *mystickú* — ktorou bezprostredne nazeráme „metalogické“ princípy, nepodliehajúce zákonitostiam logiky. I tu vidno, ako si Losskij pripravuje pôdu pre svoju teistickú ontológiu. Ostatne i sám hovorí, že cieľom jeho gnozeológie je dokázať „právo na existenciu takej metafyziky, kde by večné [ideálny počiatok] i časové [udalosti, javy a pod.] patrili rovnako do transsubjektívneho bytia“. (2, s. 5—6) Pre existenciu boha a ideálnych skutočností nehladá už Losskij

zvláštny dôkaz. Sú dosahované v poznaní cestou bezprostredného nazerania, pramena zo skúsenosti.

Zavedenie intuície ako bezprostredného nazerania predmetu „v origináli“, ktoré priamo „uchopuje“ objekty vonkajšieho sveta, si vyžaduje objektívno-idealistický predpoklad, že podstata tohto predmetu (objektu) je ideálna. Losskij chápe ideálno v platónskom zmysle ako „ríšu ideálov“, ktorú rozdeľuje na abstraktné a konkrétne princípy. Za abstraktné považuje napríklad farbu, ľudskosť — vnímané zmyslovou intuíciou a ideálne vzťahy, ako sú napríklad matematické, časové vzťahy ako nečasové podmienky času a pod. — vnímané intuíciou intelektuálnou. Avšak toto ideálne súcno, napriek tomu, že podmieňuje systematický charakter sveta a tým jeho jednotu, nestačí k úplnému vysvetleniu štruktúry sveta a jeho poznania. Ako dôvod uvádza Losskij to, že vzťahy ako abstraktné skutočnosti sú pasívne a podľa Platónovho vzoru zavádza do svojho systému aktívnu pôsobiacu príčinu. „Vzťah medzi ktorýmkoľvek elementami sveta môže byť vyvolaný len nejakou substancijnou pôsobiacou príčinou, ktorá objíma dva relacionované elementy a kombinuje ich v celok.“ (6, s. 35) Takáto pôsobiaca príčina má väčší význam než abstraktný Logos, „je Logosom konkrétnym, živou, osobnou bytosťou. Do tohto druhu ideálneho bytia patria dynamické „substanciálne činitele“, analogické Leibnizovým monádami, ktoré sa tvorivo prejavujú v nižších vrstvách bytia a časo-priestorových procesoch. Svet má potom podobu celku zloženého z nekonečného množstva substancijných činiteľov, líšiacich sa stupňom evolúcie. Ako nositelia totožných ideálnych princípov a foriem substancijné činitele vytvárajú „súpodstatnosť“ svetového celku, a tým jeho koordinovanosť a možnosť jeho poznávania. Človek sa chápe ako jednota utvorená z množstva nižších substancijných činiteľov, podriadených vyššiemu činiteľu — ľudskému „ja“.

Existencia nadčasových a nadpriestorových princípov je nutnosťou pre Losského teóriu poznania, ktorá stavia na tomto predpoklade. „Noetická koordinácia“ ako podmienka bezprostredného nazerania objektu znamená nepriestorovú jednotu medzi subjektom a objektom, ktorého sme si vedomí. V takomto vzťahu i sám subjekt musí byť zbavený svojej priestorovosti. Hoci telesné prejavy zaberajú istú časť priestoru, samotné „ja“ je úplne nezávislé od priestorových určení. Nepodlieha priestorovým vzťahom, pretože sám fakt, že človek je vzdialený od určitého objektu, nemôže zabrániť, aby „ja“ naň uprelo svoju pozornosť a malo ho „ako taký“ vo vedomí. Zároveň je subjekt podľa Losského nečasovým princípom. Tento záver opiera o fakt pamäti, kedy podľa jeho interpretácie objekt spomínania znovu vstupuje do vedomia subjektu. Ak chceme uskutočniť akt spomínania, „musíme vrhnúť most cez priepasť času, značí to, že poznávací subjekt musí byť bytosťou nadčasovou“. (6, s. 29) Vzťah noetickej koordinácie i vedomý subjekt, čiže poznávacie „ja“ patria teda podľa Losského názoru do ríše ideálnych skutočností. Losské-

ho úvahy o deálnych činiteľoch sú už veľmi vzdialené od pôvodne proklamovanej neutrálnosti a ich zmyslom je zabezpečiť možnosť mystickej intuície.

Losskij podmieňuje možnosť gnozeologickej interakcie subjektu a objektu podmienkou existencie zvláštného ideálneho vzťahu a prenáša tým podstatu špecifického poznávacieho vzťahu na vzťah v bytí. Povahu gnozeologickej koordinácie ako ontologického vzťahu určuje Losského spôsob interpretácie vzťahov, ktoré sú v jeho systéme „jednou z najpodstatnejších podmienok systematického charakteru sveta a tiež jeho poznateľnosti“. (6, s. 30) Na rozdiel od subjektivistickej interpretácie vzťahu v intuitívnom realizme sú transsubjektívne a tvoria časť štruktúry objektu. Keďže podľa Losského „hmotný systém obsahuje okrem priestorovej mnohosti aspekt identický, nepriestorový“ (6, s. 31), majú vzťahy nepriestorovú podstatu. Zároveň majú nečasový charakter, pretože inak by nemohli spájať to, čo náleží rôznym časom. Týmto spôsobom sú veci a procesy vo svete preniknuté vzťahmi, ktoré dávajú reálnemu súcnu charakter systému, čím umožňujú jeho poznateľnosť. Ideálny aspekt sveta v intuitívnom realizme úplne podmieňuje možnosť pravdivého poznania.

Odrhnutie ideálneho od jeho materiálnej podmienenosti a postavenie materiálneho do závislosti od ideálnych princípov³ dovoľuje Losskému určiť vzťah medzi ideálnymi princípmi ako ontologický. Tento ideálny ontologický vzťah je v jeho teórii poznania interpretovaný ako „priame nazeranie“. Na chápaní vedomia ako nadindividuálneho celku, ktorého zložkami sú objekt poznávania, ideálne „ja“ — subjekt a duchovná noetická koordinácia, sa Losskij snaží „prekonať“ subjektivistické chápanie vedomia. Vedomie ako nadčasové a nadpriestorové bytie je ontologickým vzťahom medzi predmetom poznávania a „ja“, ktoré naň zameralo pozornosť. Možnosť poznávania je podmienená „koordinovanosťou“, „abstraktnou súpodstatnosťou“ svetového celku.

Keď Losskij hovorí, že od čias Descarta väčšina filozofov pokladá za absolútne pravdivé, že „to, čo sa nachádza v mojom vedomí, je vždy niečo absolútne pravdivé ako fakt môjho vedomia“ (4, s. 29), ukazuje na to, že pri takomto chápaní vedomia je obsah vedomia subjektívnym faktom a absolútna pravdivosť je vnútornou istotou vlastného obsahu. Je jedinou a poslednou istotou, pretože žiadnou racionálnou úvahou sa nemôžeme dozvedieť, nakoľko sú vnútorné obsahy adekvátne vzhľadom na vonkajšie objekty. Z toho Losskij usudzuje, že ak sa chceme vyhnúť solipsizmu, musíme obsah vedomia interpretovať nie ako fakt subjektívny, ale ako fakt objektívny. S tým cieľom buduje teóriu „univerzalistického empirizmu“, ako ju sám v protiklade k individualistickému empirizmu nazýva. Táto chápe vedomie ako nadindividuálny celok, ale zároveň tvrdí, že „samopresvedčivosť“ vedomia je zdrojom ab-

³ „Reálne súcno je možné len na báze ideálneho.“ (6, s. 32)

solútnej pravdy i keď z rozdielnej príčiny ako v ňom kritizovanej teórii. Obsah vedomia je u neho sám predmet vonkajšieho sveta, je prítomný vo vedomí. Toto chápanie má svoje mystické dôsledky. Každý obsah vedomia môže byť potom „objektívnym“ predmetom, na ktorý bola zameraná pozornosť subjektu. Odtiaľ je už iba krok k zjaveným božím pravdám a Losskij ho aj robí. Mystická intuícia je vo „vedeckej noetike“ intuitívneho realizmu vyústením, cieľom a vrcholom poznania.

Losskij však nemôže hlásať absolútnu neomylnosť nášho poznávania, a preto ukazuje na „subjektívne prídavky“, ktoré rovnako ako sny a halucinácie podľa neho spočívajú na nepresnostiach syntéz minulej skúsenosti. To však nič nemení na fakte, že „prítomnosť predmetu vo vedomí a tá očividnosť, ktorá je samosvedectvom predmetu o sebe, predstavuje absolútne kritérium pravdy“, pretože „tomu nie je na vine kritérium, ale my, pretože ho neumne používame“. (4, s. 51)

Losskij teda rovnako ako subjektívni idealisti predpokladá, že základom kritéria pravdivosti je evidentnosť i keď nechápe vedomie ako imanentné individuálnemu subjektu, ale ako ontologický ideálny vzťah medzi subjektom a objektom, pričom oba majú ideálnu podstatu. V duchu imanentizmu ontologizuje obsah vedomia, ale tým problém odlíšenia pravdivého poznatku od nepravdivého zostáva nevyriešený. Losskij chápe poznatok v jednej rovine so snovým videním alebo halucináciou, preto nemôže chápať význam praxe v procese poznávania, ktorá ako materiálna ľudská činnosť je zdrojom i overením ľudských poznatkov.

Losského pôvodná snaha — vymaniť buržoázu filozofiu zo závozu subjektivismu a agnosticizmu — končí v krajnom iracionalizme a mysticizme. Subjektívno-idealistická interpretácia poznania sa tu neprekračuje, ale modifikuje v typicky objektívno-idealistickú, ktorá však v čiastkových problémoch zostáva v pôvodných hraniciach. Agnosticizmus sa nahrádza vierou v možnosti ľudského poznania, ktoré však zostáva len vierou v iracionálne, mystické uchopovanie skutočnosti nadradením inštinktu rozumu a vede. A práve v dôsledku takej interpretácie poznávania sa Losského pokus o vybudovanie gnozeológie, logiky i metodológie, jeho snaha o „odsubjektivizovanie“ a „zvedčenie“ poznávacích postupov mŕňa cieľa. Jeho teória poznania v konečnom dôsledku zostáva len obhajobou tradičného kresťanského svetonázoru, „cestou k bohu“ pomocou vynovených postupov.

Losského gnozeológii sme sa venovali v súvislosti s jeho vplyvom na filozofické myslenie na Slovensku. Nepokúšali sme sa vyčerpávajúco rozobrať intuitívny realizmus, ale načrtnúť tie jeho východiská a názory, ktoré sa stali východiskom pre formovanie intuitívneho realizmu na Slovensku v období tzv. slovenského štátu. Šírenie intuitívneho realizmu v slovenskom prostredí, ideové a teoretické aspekty jeho pôsobenia si vyžadujú zvláštnu pozornosť. Rovnako si osobitnú analýzu vyžaduje i polemika proti jeho myšlienkovým postupom v povojnových rokoch. Tejto úlohe sa budeme venovať osobitne.

1. LOSSKIJ, N. O.: Obosnovanije intuitivizma. Petrohrad 1906.
2. LOSSKIJ, N. O.: Mir kak organičeskoje celoe. Moskva 1917.
3. LÖSSKIJ, N. O.: Dialektický materializmus. Praha 1938.
4. LOSSKIJ, N. O.: Absolútne kritérium pravdy. Martin 1946.
5. LOSSKIJ, N. O.: Intuitivizmus jako základ ideál-realizmu. In: Zb. Současná ruská filosofie. Praha 1929.
6. LOSSKIJ, N. O.: Ideální podmínky poznání. In: Současná ruská filosofie. Praha 1929.
7. LOSSKIJ, N. O.: Osnovnyje voprosy gnozeologii. Petrohrad 1919.
8. Zborník: Istorija ruskoj filosofii. Moskva 1956.
9. Zborník: Současná filosofie u Slovanů. Praha 1932.
10. LOSSKIJ, N. O.: History of Russian philosophy. New York 1951.
11. HRUŠOVSKÝ, I.: Losského teória pravdy. In: Philosophica slovaca. Bratislava 1946.
12. HRUŠOVSKÝ, I.: Kritika intuitívneho realizmu. Trnava 1945.
13. SIRÁČKY, A.: Klérofašistická ideológia ľudáctva. Bratislava 1955.
14. DIEŠKA, J.: Problém noetického realizmu v Leninovom diele *Materializmus a empiriokriticizmus*. In: Filozofický zborník. Martin 1946, č. 2—3.

ПРОБЛЕМАТИКА ПОЗНАНИЯ В ИНТУИТИВНОМ РЕАЛИЗМЕ Н. О. ЛОССКОГО

Бланка Шулави́кова

В статье рассматривается проблематика познания в интуитивном реализме Н. О. Лосского, принимая во внимание те исходные посылки и взгляды Лосского, которые оказали влияние на его сторонников в Словакии в период т. н. Словацкого государства и непосредственно после него. Эта сторона его учения в наибольшей мере повлияла на историю философской мысли в Словакии, она использовалась для борьбы против диалектического материализма в упомянутый период.

Лосский подчеркивает эмпирические и реалистические позиции в теории познания, конфронтируя свои взгляды с позициями классического эмпиризма и субъективного идеализма. Некоторые аспекты этой конфронтации автор использует для объяснения позиций Лосского. Сосредоточив внимание на понимании Лосским опыта, автор показывает, как его расширение за счет „сверхчувственного“ опыта ведет к обоснованию мистического переживания как наивысшей формы познания.

Опыт в интуитивном реализме носит пассивный характер, выступая лишь как опыт нашего созерцания, а не как опыт практического преобразования объекта. Заключение Лосского являются выражением абсолютизации субъективной стороны чувственного познания: вначале он в понятие опыта вкладывает субъективно-идеалистическое содержание, потом указывает на его недостаточность и, наконец, стремится преодолеть последствия субъективизма путем ограничения роли чувственного опыта. Смыслом этой редукции является идентификация чувственного опыта с сверхчувственным восприятием. В качестве средства преодоления ограничений классического эмпиризма в интуитивном реализме берется способ преодоления границ чувственного опыта не путем разума, а при помощи мистической интуиции. Теория познания Лосского приобретает крайне иррационалистический характер.

DIE ERKENNTNISPROBLEMATIK IM INTUITIVEN REALISMUS N. O. LOSSKIS

Blanka Šulavíková

Der Aufsatz ist der Erkenntnisproblematik im intuitiven Realismus N. O. Losskis gewidmet und nimmt Bezug auf die Ausgangspunkte und Anschauungen Losskis, die seine Anhänger in der Slowakei während des sog. slowakischen Staates und unmittel-

bar danach beeinflusst haben. Diese Seite seiner Lehre greift am meisten in die Geschichte des philosophischen Denkens in der Slowakei ein und ist für den Kampf gegen den dialektischen Materialismus im erwähnten Zeitraum am meisten ausgenutzt worden.

Losski betont empirische und realistische Standpunkte in der Erkenntnistheorie und er selbst konfrontiert seine Einstellung mit den Anschauungen des klassischen Empirismus und subjektiven Idealismus. Einige Aspekte dieser Konfrontation werden von der Vf. zur Erklärung von Standpunkten Losskis verwendet. Sie konzentriert sich auf Losskis Erfahrungsbergreif und macht deutlich, wie seine Ausdehnung auf die „übersinnliche“ Erfahrung zur Begründung des mystischen Erlebnisses als höchster Erkenntnisform führt.

Die Erfahrung im Sinn des intuitiven Realismus hat passiven Charakter und tritt hervor nur als Erfahrung unserer Anschauung und nicht als Erfahrung praktischer Objektumformung. Losskis Schlussfolgerungen sind Ausdruck einer Absolutisierung der subjektiven Seite sinnlichen Erkennens: zuerst bekommt der Wahrnehmungsbegriff subjektive idealistische Inhalt, dann wird auf seine Unzulänglichkeit hingewiesen und zuletzt wird die Überwindung der Subjektivismuskonsequenzen durch Einschränkung der Rolle der sinnlichen Erfahrung angestrebt. Der Sinn dieser Reduktion ist die Identifizierung von sinnlicher Erfahrung mit übersinnlicher Wahrnehmung. Als Mittel zur Überwindung der Schranken des klassischen Empirismus wird im intuitiven Realismus eine Art Grenzüberschreitung sinnlicher Erfahrung gewählt, die nicht vernunftorientiert ist, sondern die Hilfe mystischer Intuition in Anspruch nimmt, und Losskis Erkenntnistheorie bekommt einen äusserst irrationalen Charakter.